

1

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО

ЧЕРНОБАЄВА ТЕТЯНА ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 341.21

МІЖНАРОДНА ПРАВОСУБ'ЄКТНІСТЬ СУБ'ЄКТІВ ФЕДЕРАЦІЇ

12.00.11 «Міжнародне право»

**Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук**

Харків – 2020

Дисертація є рукописом.

Робота виконана на кафедрі міжнародного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник:

доктор юридичних наук, професор **Буроменський Михайло Всеволодович**, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, професор кафедри міжнародного права, член-кореспондент Національної академії правових наук України.

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор **Баймуратов Михайло Олександрович**, Інститут законодавства Верховної Ради України, головний науковий консультант відділу європейського права та міжнародної інтеграції, Заслужений діяч науки і техніки України;

кандидат юридичних наук, доцент **Тимченко Ліліана Олексіївна**, Київський університет імені Бориса Грінченка, доцент кафедри міжнародних відносин та міжнародного права.

Захист відбудеться 14 вересня 2020 р. о 14.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.086.03 у Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 84-а.

Автореферат розіслано 14 липня 2020 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н. П. Матюхіна

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Обґрунтування вибору теми дослідження. Перспектива розширення кола учасників міжнародно-правових відносин стає дедалі більш обговорюваною темою у міжнародно-правовій науці. Це пов'язано, з одного боку, із розширенням теоретико-правових уявлень про поняття суб'єкта міжнародного права. З іншого боку, це є наслідком суттєвого ускладнення усєї структури міжнародно-правових відносин, розширення сфер міжнародно-правового регулювання та внутрішнього розвитку держав.

У міжнародно-правовій системі зберігається значна кількість учасників, чия правосуб'єктність не є очевидною, – з огляду на предмет нашої роботи, ми маємо на увазі, насамперед, суб'єктів федерацій. Більше половини людства проживає у федеративних державах, а кількість суб'єктів федерацій перевищує кількість існуючих держав. Суб'єктів федерації не можна назвати новими суб'єктами міжнародного права, оскільки за відсутності міжнародно-правових заборон загальна можливість їхньої участі у міжнародно-правових відносинах є усталеною. При цьому саме федеративні держави завжди намагалися чинити опір щодо участі своїх складових частин у міжнародно-правовому житті, максимально дозуючи таку участь. З іншого боку, відсутність у міжнародному праві заборони суб'єктам федерації брати участь у міжнародно-правових відносинах об'єктивно призвела до суттєвого збільшення кількості правових концепцій обґрунтування міжнародної правосуб'єктності членів федерацій, а також до збагачення відповідної практики у цій сфері міжнародних відносин. У практиці Української держави також були приклади укладення міжнародних договорів із суб'єктами федерацій, ще більш широкою є договірна практика з такими суб'єктами адміністративно-територіальних одиниць України.

З огляду на викладене, актуальність дослідження зумовлюється такими чинниками. По-перше, стрімкими змінами у міжнародній системі, що виводять у міжнародно-правові відносини складові частини неунітарних держав, передусім членів федерацій. По-друге, необхідністю подальшого наукового осмислення міжнародно-правового статусу членів федерацій за наявності суперечливих доктрин і практик щодо цього питання. По-третє, важливістю підготовки рекомендацій щодо подальшого формування міжнародно-правової позиції України у питаннях відносин зі складовими частинами неунітарних держав.

Отже, тема дисертаційної роботи має безпосередній зв'язок з важливими науковими й практичними питаннями участі членів федерацій у міжнародно-правових відносинах, що існують у міжнародному

публічному праві і мають значення для національної правової теорії та практики України.

У вітчизняній міжнародно-правовій науковій доктрині дослідження деяких загальних аспектів міжнародної правосуб'єктності членів федерацій здійснювали М. В. Буроменський, О. В. Тарасов і І. В. Яковюк. Авторами спеціальних робіт, зокрема, є В. М. Корецький («Международно-правовая субъектность Украинской ССР», 1965 р.), Ю. П. Бровка («Международная правосубъектность Белорусской ССР», 1967 р.), М. В. Яновський («Международная правосубъектность советских союзных республик», 1971 р.) та А. А. Донець («Міжнародна правосуб'єктність суб'єктів федерації в Європейському Союзі (на прикладі ФРН)», 2017 р.). Т. В. Вовк досліджував виконання міжнародних договорів у практиці окремих федеративних держав («Дія міжнародних договорів у країнах англосаксонської правової системи», 2016 р.). У вітчизняній конституційно-правовій науці тему зовнішньої функції федеративної держави досліджували С. Л. Гвоздинський, П. В. Круш, В. М. Шаповал. Разом з тим спеціальні дослідження теоретичних і практичних аспектів участі членів федерацій у міжнародно-правових відносинах українськими вченими-міжнародниками, на жаль, не проводилися.

У зарубіжній правовій науці проблема міжнародної правосуб'єктності членів федерації досліджується досить активно, зокрема, це стосується держав з федеративним устроєм і особливо тих з них, де питання участі суб'єктів федерації у міжнародно-правових відносинах вельми загострено. Серед дослідників можна зазначити: П. М. Блер (P. M. Blair), А. Бланкенагель (A. Blankenagel), М. Боте (M. Bothe), О. Браслофф (A. Brassloff), П. М. Бирюков, Г. М. Вельямінов, Р. Л. Воттс (R. L. Watts), Г. І. Ернандес (G. I. Hernández), Г. В. Ігнатенко, Х. Кір (H. Cuy), Ф. Ван де Краен (M. Frank L.M. Van De Craen), У. Леонарді (U. Leonardy), І. І. Лукашук, А. Ост (A. Aust), В. В. Пустогаров, Е. Д. Сміт (A. D. Smith), А. М. Талалаєв, В. Л. Толстих, М. Х. Фарукшин, Л. Б. Фляйнер (L. V. Fleiner), Т. Фляйнер (T. Fleiner), Т. Хьюгліні (T. Hueglin), В. С. Чиркін, В. С. Шило та ін.

Таким чином, можна констатувати, що до цього часу фактично відсутні комплексні теоретико-правові дослідження вітчизняними вченими сучасних концепцій і доктрин міжнародного права щодо міжнародної правосуб'єктності членів федерації, міжнародно-правових і конституційно-правових підстав їхньої міжнародної правосуб'єктності, форм її реалізації членами федерацій у міжнародно-правових відносинах, у тому числі, договірно-правових відносин України із суб'єктами іноземних федеративних держав.

Методологічну основу роботи становлять дослідження таких вчених, як: М. О. Баймуратов, М. В. Буроменський, В. Г. Буткевич, А. І. Дмитрієв, В. В. Мицик, О. В. Тарасов, Ю. В. Щокін та ін.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційну роботу виконано відповідно до плану науково-дослідних робіт кафедри міжнародного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого згідно із цільовою комплексною програмою «Теоретичні та практичні проблеми сучасного міжнародного права та іноземного конституційного права», номер державної реєстрації – 0111U000954.

Тема дисертаційної роботи затверджена вченою радою Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (протокол № 4 від 21 грудня 2012 р.).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є формулювання теоретично та практично обґрунтованих висновків щодо правових підстав та особливостей участі суб'єктів федеративних держав у міжнародно-правових відносинах, у тому числі і в національній правовій теорії та практиці України.

Для досягнення мети поставлені відповідні завдання:

– з'ясувати зміст новітніх теоретичних підходів щодо правової природи міжнародної правосуб'єктності членів федерації та надати їм юридичну оцінку;

– визначити міжнародно-правові підстави міжнародної договірної правоздатності суб'єктів федерації;

– встановити види участі членів федерації у міжнародно-правових відносинах, оцінити поширеність таких практик та з'ясувати наслідки такої участі для визнання міжнародної правосуб'єктності членів федерації;

– надати правову оцінку практиці «федеральних» та «територіальних» застережень у багатосторонніх міжнародних договорах і з'ясувати міжнародно-правову природу та сутність цих застережень;

– охарактеризувати міжнародно-правову позицію України щодо укладання та виконання міжнародних договорів із членами федерації;

– виявити основні проблеми міжнародно-правового характеру, що можуть виникати у процесі реалізації міжнародних договорів України із членами федерації.

Об'єктом дослідження є міжнародно-правові відносини суб'єктів федеративних держав передусім з питань укладання міжнародних договорів, а також підтримання представницьких відносин з іноземними державами та участі у міжнародних міждержавних організаціях.

Предметом дослідження є міжнародна правосуб'єктність суб'єктів федерації.

Методи дослідження. Для досягнення наукової об'єктивності результатів використовується весь комплекс загальнонаукових і спеціальних методів дослідження, які знаходять широке застосування в сучасній науці міжнародного публічного права.

Методологічну основу дисертації становлять такі загальновизнані у правовій науці методи: діалектичний, об'єктивності, історико-правовий, формально-логічний, спеціально-юридичний, порівняльно-правовий та інші загальнонаукові і спеціальні методи дослідження. Діалектичний метод застосовано для дослідження становлення міжнародно-правових концепцій міжнародної правосуб'єктності членів федерацій та встановлення їх взаємозв'язку з іншими правовими доктринами. Метод об'єктивності використано для визначення достовірності та повноти інформації, на якій ґрунтуються висновки дисертаційної роботи. Історико-правовий метод пізнання дав змогу виявити особливості проявів міжнародної правосуб'єктності членів федерацій у різних міжнародно-правових умовах. Формально-логічний метод використано для визначення понять «федералізм», «суб'єкт федерації» «міжнародна правосуб'єктність суб'єкта федерації» і для подальшого використання цих понять у більш складних формах мислення – судженнях та умовиводах. Спеціально-юридичний метод дозволив з'ясувати міжнародно-правові наслідки участі суб'єктів федерації у міжнародно-правових відносинах. За допомогою порівняльно-правового методу встановлено спільні риси та відмінності правового статусу суб'єктів федерації в різних федеративних державах.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що робота є першим у вітчизняній доктрині міжнародного права науковим комплексним дослідженням міжнародної правосуб'єктності членів федерацій. Основні теоретичні й практичні результати, що характеризують особистий внесок дисертанта й виносяться на захист, конкретизуються у таких положеннях.

Уперше:

– доведено, що в міжнародному праві не існує універсального поняття федеративної держави, замість якого зазвичай застосовують термін «неунітарна держава» (unincorporated state), що пояснюється різноманіттям устрою сучасних держав, у яких стирається межа між членами федерації та адміністративно-територіальними одиницями, множинністю проявів федералізму, суттєвими відмінностями в розподілі повноважень між федеральним центром та членами федерації;

– доведено, що не існує загальної тенденції до набуття суб'єктами федерації міжнародної правосуб'єктності. За відсутності загальноновизнаних внутрішньодержавних і міжнародно-правових уявлень про підстави участі суб'єктів федерації у міжнародно-правових відносинах така практика щодо кожної федеративної держави буде не лише відрізнятися, а й мати ознаки суперечливості, непослідовності, а часом і непередбачуваності;

– встановлено, що «федеральне застереження» у загальних і регіональних багатосторонніх міжнародних договорах за своєю природою є юридичним компромісом між федеральною владою й членами федерацій, що вважається правомірним з точки зору міжнародного права і свідчить про залежність міжнародної правосуб'єктності федеративної держави від розподілу повноважень всередині неї;

– з'ясовано особливості «федеральних застережень» в загальних і регіональних багатосторонніх міжнародних договорах та міжнародно-правові наслідки їх застосування федеративними державами. Такі особливості полягають в тому, що застереження визнає специфіку федеративних держав як суб'єктів міжнародного права (наголошується саме на «неунітарному» устрої); неунітарна держава під час виконання міжнародного договору має право враховувати особливості свого державного устрою; «федеральне застереження» виключає відповідальність федеративної держави за невиконання міжнародного договору в тому випадку, коли законодавчі заходи з реалізації договірних міжнародно-правових зобов'язань не вжиті у сфері повноважень члена федерації і, отже, не вся територія, щодо якої укладено міжнародний договір, потрапляє під його дію; «федеральне застереження» спонукає федеративну державу до співпраці зі своїми членами з метою виконання власних договірних міжнародно-правових зобов'язань;

– встановлено особливості міжнародно-правових відносин між Українською державою та суб'єктами іноземної федерації на прикладі двох міжнародних договорів, укладених відповідно з Республікою Башкортостан і Республікою Татарстан, та з'ясовано, що такі практики мають наслідком встановлення взаємних міжнародно-правових зобов'язань, на відміну від угод, укладених членами федерацій з адміністративно-територіальними одиницями України, що не створюють таких зобов'язань;

– визначено, що новітні наукові концепції та доктрини щодо міжнародної правосуб'єктності членів федерації переважно не виходять за межі традиційної етатистської оцінки (доведення або заперечення) державності й суверенності членів федерацій, що в сучасних умовах

мінімізує значення таких вчень для широкого визнання членів федерації суб'єктами міжнародного права. Проте надзвичайна поширеність таких вчень свідчить про збереження політичної та юридичної гостроти проблеми як для міжнародного, так і для внутрішньодержавного права;

– надано характеристику та з'ясовано правові наслідки укладання органами Української держави міжнародно-правових договорів із суб'єктами федерацій; такі договори уклалися Україною на основі звичаєвих норм міжнародного права центральними органами виконавчої влади та переважно були строковими.

Удосконалено:

– теоретичне осмислення наслідків впливу етатистських концепцій у розумінні суб'єкта міжнародного права на тлі де-факто й де-юре масового виходу субнаціональних суб'єктів у сферу міжнародно-правових відносин в останні десятиліття;

– висновок про договірну природу міжнародної правосуб'єктності федеративної держави, пов'язаної із взаємною залежністю федерації та її суб'єктів у реалізації відповідних повноважень, визначених федеральним законодавством про їх розподіл;

– висновок про правові підстави та особливості вітчизняної практики укладання міжнародних договорів із членами федерацій, зокрема про відсутність внутрішньо-правових і міжнародно-правових обмежень для укладання таких договорів з будь-яким учасником міжнародних відносин, якого Україна розглядає як носія міжнародної договірної правосуб'єктності.

Набули подальшого розвитку:

– теоретичні положення сучасних концепцій і доктрин міжнародного права щодо міжнародної правосуб'єктності членів федерації, міжнародно-правові і конституційно-правові підстави їхньої міжнародної правосуб'єктності;

– висновок про наявність форм і видів реалізації міжнародної правосуб'єктності членами федерацій у міжнародно-правових відносинах, поширеність таких практик та їхні наслідки для визнання міжнародної правосуб'єктності членів федерації;

– висновок про відсутність юридичного зв'язку між закріпленням у конституціях федеративних держав «державності» або «суверенності» членів федерацій та їхньою здатністю брати участь у міжнародно-правових відносинах, оскільки така здатність залежить від обставин як зовнішнього, так і внутрішнього характеру;

– положення про те, що суб'єкти федерації можуть реалізувати міжнародну правосуб'єктність опосередковано, що має наслідком появу у

праві міжнародних договорів понять «федеральне застереження» і «територіальне застереження».

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані в дисертації теоретичні положення, результати і висновки, можуть бути використані:

– у *науково-дослідницькій сфері* – для проведення подальших наукових досліджень з теорії суб'єкта міжнародного права;

– у *правозастосовній практиці* Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, Міністерства закордонних справ України, інших міністерств і державних органів України – для побудови стратегій і тактик та оцінювання правових ризиків встановлення відносин із суб'єктами федерацій;

– у *навчальному процесі* – під час підготовки підручників і навчально-методичних посібників з навчальних дисциплін «Міжнародне публічне право», «Право міжнародних договорів», «Історія міжнародного права» тощо.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні положення, висновки та пропозиції, що містяться у дисертації, обговорені, схвалені та рекомендовані до захисту кафедрою міжнародного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Основні положення дисертації оприлюднені на таких науково-практичних конференціях: «VII Тодиківські читання» (м. Харків, 26–27 вересня 2014 р.) і «Політика в сфері боротьби зі злочинністю. Становлення та перспективи розвитку державної системи захисту критичної інфраструктури в Україні. Кримінологічна оцінка ризиків і загроз» (м. Івано-Франківськ, 26–28 квітня 2018 р.).

Публікації. Основні положення та результати дисертації знайшли відображення в 7 наукових публікаціях, у тому числі у 5 наукових статтях, з яких 4 статті опубліковані у наукових фахових періодичних виданнях України з юридичних наук, 1 – у науковому фаховому виданні іншої держави, а також у тезах 2 доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації обумовлені метою, завданнями і предметом дослідження. Робота складається зі вступу, двох розділів, що містять сім підрозділів, висновків, списку використаних джерел (282 найменування) та додатку. Загальний обсяг дисертації становить 208 сторінок, з яких 174 сторінки – основний текст.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовується актуальність теми дослідження, визначаються мета, завдання, об'єкт і предмет дослідження, викладені методологічна і теоретична основа роботи, що характеризують наукову новизну роботи, розкривається теоретичне і практичне значення отриманих результатів, наводяться дані про апробацію основних положень дисертації.

Розділ 1 «Теоретико-правові основи участі суб'єктів федерацій у міжнародно-правових відносинах» складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 1.1. *«Вчення про федералізм як політико-правова основа концепції міжнародної правосуб'єктності суб'єктів федерації»* встановлено зміст і співвідношення понять «федерація», «суб'єкти федерації», «члени федерації», «субнаціональні одиниці», досліджуються становлення сучасної ідеї федералізму та її втілення в життя у багатьох державах світу як «важливій сучасній суспільній цінності» та «нової форми державності» витоки ідеї федералізму та передумови для появи сучасних вчень про федеративну державу, основні моделі сучасного федералізму, а також питання суверенітету федеративної держави та наявність суверенітету у частин федерації.

З'ясовано, що питання участі складних держав у міжнародно-правових відносинах знаходиться на межі міжнародного та конституційного права. Це значною мірою пов'язано із самою політико-правовою природою складних держав. Поява вчення про федералізм, а потім і його сучасний розвиток заклали, а у подальшому лише посилювали політико-правове підґрунтя для претензій членів федеративних держав на той чи інший рівень участі у міжнародно-правових відносинах.

Встановлено, що поява наближеної до сучасного розуміння ідеї федералізації, а відтак і федеральної держави, ґрунтується на концепції децентралізації та розвитку європейського суспільства у XVI–XVII ст. Тоді ж було закладено загальні підвалини вчення про суверенітет. Саме прагнення довести суверенність членів федерації, як «національних держав», лежить в основі практично всіх концепцій міжнародної правосуб'єктності членів федерації.

Зроблено висновок, що ідея федералізму виявилась більш різноманітною у своїх практичних проявах та не обмежується поділом на три основні моделі сучасного федералізму в світі (північноамериканська, швейцарська, канадська). Однією із проблем постає відсутність єдності у розумінні правової природи федералізму та його проявів у державному устрої, що свідчить про поступове «розмивання» поняття федерації.

Більш важливим питанням стає розподіл владних повноважень між федерацією та її суб'єктами.

У підрозділі 1.2. «Концепції міжнародної правосуб'єктності суб'єктів федерації у доктрині міжнародного права» розглянуто підходи до правової оцінки можливості суб'єктів федерації брати участь у міжнародно-правових відносинах. Досліджено коло суб'єктів міжнародного права на різних історичних етапах.

З'ясовано, що де-факто і де-юре масовий вихід субнаціональних суб'єктів у сферу міжнародно-правових відносин набув ознак помітного соціального явища. Ключовими аргументами для заперечення або обґрунтування закріплення у міжнародному праві наявності у членів федерацій міжнародної правосуб'єктності вважаються норми двох міжнародних договорів: Конвенції Монтевідео про права та обов'язки держав 1933 р. і Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р. Традиційна оцінка полягає у відмові суб'єкту федерації в праві бути суб'єктом міжнародного права із запереченням його права брати участь у міжнародно-правових відносинах, що ґрунтується на класичному невизнанні за суб'єктом федерації якості суверенної держави в тому її розумінні, що закріплене в Конвенції про права та обов'язки держав 1933 р. (Є. Г. Волкова, В. В. Пустогаров, А. І. Дмитрієв, В. І. Муравйов). Проте відсутність у міжнародному праві заборон щодо участі суб'єктів федерації у міжнародно-правових відносинах спричинило появу значної кількості нових учень, що обґрунтовують міжнародну правосуб'єктність членів федерацій. Прихильники нових вчень констатують наявність конфлікту між зазначеною прогалиною у міжнародному праві й конституційно-правовими приписами про заборону суб'єктам федерації брати участь у міжнародно-правових відносинах, адже конституційне право не може виступати належним регулятором міжнародно-правових відносин, а міжнародне право не може замішувати собою норми конституційного права окремих держав.

Надано характеристику сучасних міжнародно-правових концепцій міжнародної правосуб'єктності суб'єктів федерації. Обґрунтування міжнародної правосуб'єктності членів федерацій пов'язані з теорією «розмивання» поняття складної держави, якою передусім і є федерація (Х. Кір), в якій її члени не втратили, а суверенно тимчасово обмежили свої повноваження на користь федеративного союзу. Цьому ж авторові належить концепція «різноманітності поняття держави», що ускладнює можливість відрізнити її від члена федерації. Концепція «чорної скрині» (У. Фердінандес) доводить допустимість або ж можливість подільності міжнародно-правових зобов'язань держави між її органами й територіальними частинами, що плюралізує суб'єктний склад, який може

діяти у міжнародно-правових відносинах. Концепція єдності міжнародного приватного й публічного права перетворює членів федерації, що укладають приватноправові договори, на суб'єктів міжнародного права (К. Віддоус, Ф. Ван де Краєн). Концепція «фактичної участі» виходить із реальної участі членів федерації у міжнародно-правових відносинах (В. Абдулрахім, М. В. Буроменський, А. А. Донець, Л. Смет, Дж. Воутерс), а її розвиток зумовив появу прихильників звичаєво-правової природи їхньої міжнародної правосуб'єктності (Н. А. Надирадзе, О. В. Тарасов).

Підрозділ 1.3. «Міжнародно-правове значення конституційно-правових концепцій міжнародної правосуб'єктності суб'єктів федерації» присвячено аналізу конституцій федеративних держав на предмет джерела федерального суверенітету та закріплення повноваження суб'єктів федерації у сфері міжнародно-правових відносин.

Встановлено, що будь-яке дослідження міжнародної правосуб'єктності членів федерації має обов'язково враховувати конституційно-правові підстави міжнародної правосуб'єктності членів федерації. Доведено, що концепція розмежування пов'язується з питанням суверенітету, передусім його наявності не лише у федеративної держави, а й у членів федерації, та відповідно, з питанням подільності або неподільності такого суверенітету. Визнання суверенності суб'єктів федерації передбачено теорією «подільного суверенітету», «сепаративною теорією подвійного суверенітету», теорією «залишкового суверенітету». Заперечення суверенітету у суб'єктів федерації містять концепція «неподільності суверенітету», теорія «несуверенних держав», «теорія участі».

Зроблено висновок, що відсутність загальних правових підстав для набуття суб'єктами федерації міжнародної правосуб'єктності: за відсутності загальнознаних внутрішньодержавних і міжнародно-правових уявлень про підстави участі суб'єктів федерації у міжнародно-правових відносинах така практика щодо кожної федеративної держави буде не лише відрізнятись, а й мати ознаки суперечливості, непослідовності, а часом і непередбачуваності.

Розділ 2 «Реалізація міжнародної правосуб'єктності суб'єктами федерації» містить чотири підрозділи.

Підрозділ 2.1. «Міжнародно-правові підстави міжнародної договірної правоздатності суб'єктів федерації» присвячено розгляду повноважень членів федерації укладати міжнародні договори публічного права

Встановлено, що члени федерації мають дві можливості реалізовувати договірну правосуб'єктність – безпосередньо й опосередковано. Міжнародна договірно-правова практика суб'єктів федерації може не завжди збігатися з відповідним конституційно-правовим приписом, а за його відсутності – з іншими законодавчими приписами або звичаями.

Зроблено висновок, що повноваження членів федерації брати участь у міжнародно-правових відносинах і, зокрема, укладати міжнародні договори мають виключно доктринальні пояснення та ґрунтуються на відсутності безпосередніх міжнародно-правових заборон у цій сфері. Одночасно, міжнародне право наразі також не містить жодної норми, яка б створювала правові підстави членам федерації ставати суб'єктами міжнародного права. Це свідчить про існування у зазначеній сфері широких можливостей для виникнення різноманітних міжнародних практик, ініційованих членами федерацій.

У підрозділі 2.2. «Безпосередня участь суб'єктів федерації у міжнародно-правових договорах» на прикладі Швейцарської Конфедерації, Королівства Бельгії, ФРН, Російської Федерації, розглянуто повноваження та практику з укладання міжнародних договорів суб'єктами федерації.

З'ясовано, що члени федерації реалізують свої міжнародно-правові повноваження, по-перше, виходячи з національного законодавства, де визначено межі таких повноважень. По-друге, вони можуть вступати у міжнародно-правові відносини за відсутності таких повноважень, коли такі повноваження не визначені, або коли федеративна держава у кожному конкретному випадку не заперечує проти факту таких відносин (*ad hoc* міжнародна правосуб'єктність членів федерації).

Доведено, що міжнародна практика членів федерації настільки різноманітна, що вона виключає абсолютні узагальнення.

У підрозділі 2.3. «Опосередкована участь суб'єктів федерації у міжнародно-правових договорах» на прикладі США, Канади, Індії та Австралії розглянуто практику опосередкованої участі суб'єктів федерацій у міжнародно-правових відносинах, а також походження, особливості і практику застосування «федерального застереження» (*federal reservation*) і «територіального застереження» (*territorial reservation*).

Встановлено, що опосередкована реалізація міжнародної договірної правосуб'єктності суб'єкта федерації відбувається через розповсюдження на суб'єкта федерації міжнародного договору, укладеного федеративною державою, або через неможливість

розповсюдження на нього такого договору без застосування спеціальних правових процедур.

Надано міжнародно-правову характеристику ключових ознак «федерального застереження» та правових наслідків його застосування з точки зору міжнародної правосуб'єктності неунітарної держави. Відзначено, що «федеральне застереження» виникло через потребу мінімізувати для федеративної держави можливі наслідки внутрішньофедеральних конфліктів на тлі розподілу повноважень, а також з метою уникнути можливої міжнародно-правової відповідальності за невиконання міжнародного договору.

Зроблено висновок, що у сучасній міжнародно-правовій практиці напрацьовано різні форми опосередкованої участі членів федерацій у міжнародно-правових відносинах. Але жодна із цих практик не передбачає будь-якого самостійного міжнародно-правового статусу членів федерацій.

У підрозділі 2.4. «Договірно-правові відносини України із суб'єктами федеративних держав» проаналізовано міжнародно-правові відносини України із федеративними суб'єктами іноземних держав після 1991 року.

Доведено, що випадки укладання договорів між українськими адміністративно-територіальними одиницями та суб'єктами федерацій не є унікальними для української зовнішньополітичної практики. Міжнародні угоди адміністративно-територіальних органів України за жодних обставин не можуть бути визнані як договори міжнародного публічного права. Їх завжди слід розцінювати як угоди, що створюють політичні або міжнародні приватно-правові (але не публічно-правові) зобов'язання.

Встановлено, що Угода між Урядом України і Урядом Республіки Башкортостан про економічне й культурне співробітництво від 29 листопада 1991 р. та Угода між Урядом України та Урядом Республіки Татарстан про створення транснаціональної фінансово-промислової нафтової компанії «Укртатнафта» від 04 липня 1995 р. уклалися українською стороною за правилами укладання міжнародних міждержавних договорів з відповідною офіційною підготовчою процедурою на рівні Кабінету Міністрів України.

Зроблено висновок, що Україна може реалізувати своє право укладати міжнародні договори із суб'єктами федерацій на підставі звичаєвих норм права міжнародних договорів, оскільки суб'єкти федерації не підпадають під визначення поняття «держави» у сенсі статті 1 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р.

У дисертації наведене теоретичне узагальнення й вирішення наукового завдання, що виявляється у формулюванні теоретично та практично обґрунтованих висновків щодо міжнародно-правових підстав та практик участі суб'єктів федерацій у міжнародно-правових відносинах.

Отримані в процесі дослідження важливі теоретичні й практичні результати конкретизуються у таких положеннях.

1. Вчення про федералізм, що лежить в основі побудови усіх сучасних федерацій, у своїй основі не мало відношення до питання міжнародної правосуб'єктності їх членів. Однак політико-правові обґрунтування статусу суб'єкта федерації в єдиній федеративній державі на основі цього вчення об'єктивно призводять до необхідності пояснень наявності або відсутності повноважень члена федерації у міжнародно-правовій сфері. Тому вчення про федералізм лишається одним з основних у доктрині, що знаходяться в основі усіх сучасних міжнародно-правових й конституційно-правових обґрунтувань зовнішніх повноважень суб'єктів федеративних держав.

2. Традиційно визнаються три основні світові моделі сучасного федералізму – північноамериканська, швейцарська і канадська, з якими пов'язуються певні міжнародно-правові повноваження членів федерацій. Але у теорії і в практиці формуються більш широкі погляди на поняття федерації, що залежать не лише від різноманіття наукових доктрин, а й від закріплення цього поняття у конституціях федеративних держав. Це має наслідком розширення поняття федерації та виникнення поряд із так званою «беззаперечною федерацією» ще й концепції «нових федерацій» («корпоративний федералізм», «персональний федералізм» тощо). Водночас рівень децентралізації в унітарній державі може сягати настільки високого рівня, що межа між членами федерації та адміністративно-територіальними одиницями поступово нівелюється, що, зрештою, набуває міжнародного ефекту. З погляду міжнародного права це може означати, що цілісність держави, як традиційного суб'єкта міжнародного права, під тиском змін державного устрою також може отримати нове бачення, а чіткий розподіл держав – суб'єктів міжнародного права на унітарні й федеративні поступово ускладнюється. За таких обставин поняття «федеративна держава» не може застосовуватися у міжнародному праві як універсальне поняття, замість нього, зокрема у міжнародній договірній практиці, нерідко вживається термін «неунітарна держава» (unincorporated state).

3. Різноманіття держав з федеральним устроєм, відсутність єдиної конституційної моделі, за якою створюють федерації, врешті права

природа федерації роблять наперед неможливим загальний висновок про наявність або відсутність міжнародної правосуб'єктності у членів федеративної держави. Аналіз доктринальних обґрунтувань суверенності члена федерації свідчить, на нашу думку, про те, що концепція суверенітету суб'єкта федерації не має чітко вираженої правової основи й може залежати від проблем як внутрішнього, так і зовнішнього характеру. Це означає, що не існує загально визнаної міжнародно-правової або конституційно-правової теорії, яка б об'єктивно лежала в основі наділення або позбавлення члена федерації державного суверенітету, а отже й повноважень у міжнародно-правовій сфері. Ця обставина найчастіше береться до уваги при обговоренні питань суверенності членів федерацій.

4. Дослідження доводить, що будь-яка оцінка здатності суб'єкта федерації мати міжнародну правосуб'єктність, що робиться на підставі наявності або відсутності у нього суверенітету, є поверхневою, оскільки навіть щодо суверенітету у різних федераціях існують різні погляди: від його відсутності до його спільності у суб'єкта з федерацією й аж до збереження у певному обсязі. Так само, робити оцінки наявності або відсутності права суб'єкта федерації на участь у міжнародно-правових відносинах, ґрунтуючись на конституційних приписах, може бути безперспективним через відсутність взагалі у конституції федерації згадки про такі повноваження, що не свідчить про їх відсутність на практиці. За відсутності загально визнаних внутрішньодержавних й міжнародно-правових уявлень про підстави участі суб'єктів федерації у міжнародно-правових відносинах, така практика щодо кожної федеративної держави не лише буде відрізнятися, а й матиме ознаки суперечливості, непослідовності, а часом і непередбачуваності.

5. За відсутності у міжнародному праві відповідних норм, що стосуються регулювання міжнародної правосуб'єктності суб'єктів федерації, ключовими аргументами для заперечення або обґрунтування закріплення у міжнародному праві міжнародно-правових повноважень членів федерацій вважаються норми Конвенції Монтевідео про права та обов'язки держав 1933 р. і Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р. Але відсутність під час ухвалення конвенцій належного консенсусу щодо суб'єктів федерацій та їх місця у міжнародно-правових відносинах заважає цілком покладатися на тексти зазначених конвенцій. Як наслідок, у теорії міжнародного права немає принципової єдності думок щодо природи міжнародної правосуб'єктності членів федерацій, що сприяє зростанню кількості доктрин та концепцій з обґрунтування або заперечення такої правосуб'єктності.

6. Зміст досліджених міжнародно-правових договорів і наукових джерел доводять, що повноваження суб'єктів федерації брати участь у міжнародно-правових відносинах і, зокрема, укласти міжнародні договори, мають у чинному міжнародному праві виключно доктринальні пояснення і ґрунтуються на відсутності безпосередніх міжнародно-правових заборон у цій сфері. Проте міжнародне право наразі не містить жодної норми, яка б створювала правові підстави членам федерації ставати суб'єктами міжнародного права. На нашу думку, це може створювати передумови для виникнення різноманітних міжнародних практик, ініційованих членами федерацій. Із часом такі практики можуть набути характеру міжнародно-правового звичаю. Але сам факт виникнення подібних практик є досить показовим для характеристики мінливості міжсуб'єктних відносин у міжнародно-правовому просторі.

7. Питання участі суб'єктів федерацій у міжнародно-правових відносинах і досі залишається під впливом, з одного боку, етатистських концепцій у розумінні суб'єкта міжнародного права, з іншого боку, – визнання міжнародної правосуб'єктності членів федерацій залежить від політичних пріоритетів держав. Обґрунтування відмови суб'єктам федерацій у міжнародній правосуб'єктності спирається на класичному невизнанні за ними статусу держави й зумовлене наявністю конституційно-правових заборон на самостійне укладання міжнародних договорів суб'єктами федерацій.

Сучасні обґрунтування міжнародної правосуб'єктності членів федерацій базуються на: вченні про «розмивання» поняття складної держави, де її члени суверенно тимчасово обмежили свої повноваження на користь федеративного союзу; концепції «різноманітності поняття держави», що не дає змоги відрізнити федеративну державу від члена федерації; концепції «чорної скрині», що обґрунтовує допустимість ділимості міжнародно-правових зобов'язань держави між її органами та територіальними частинами; концепції єдності міжнародного приватного й публічного права, що об'єднує суб'єктів міжнародного приватного і міжнародного публічного права; концепції «фактичної участі» членів федерації у міжнародно-правових відносинах та вченні про звичаєво-правову природу їхньої міжнародної правосуб'єктності.

Отже, новітні наукові концепції та доктрини щодо міжнародної правосуб'єктності членів федерації переважно не виходять за межі традиційної етатистської оцінки (доведення або заперечення) державності та суверенності суб'єктів федерацій, що за сучасних умов мінімізує значення таких вчень для широкого визнання членів федерації суб'єктами міжнародного права, але надзвичайна поширеність таких вчень свідчить

про збереження політичної та юридичної гостроти проблеми як для міжнародного, так і для внутрішньодержавного права.

8. Реалізація міжнародної правосуб'єктності членами федерації може відбуватися безпосередньо або опосередковано.

Безпосередня реалізація міжнародної правосуб'єктності членів федерації існує у двох видах. Вони можуть реалізувати міжнародно-правові повноваження відповідно до федерального законодавства своєї держави, а за його відсутності – шляхом фактичної участі у міжнародно-правових відносинах за згодою федеративної держави, якщо вона не заперечує проти цього в кожному конкретному випадку. При цьому, взаємини федерального центру і членів федерації щодо участі у міжнародно-правових відносинах зазвичай досить рухливі і залежать одночасно від тенденцій внутрішньодержавного розвитку та рівня демократизації міжнародно-правових відносин.

Опосередкована реалізація суб'єктом федерації договірної правосуб'єктності відбувається або шляхом розповсюдження міжнародного договору, укладеного федеративною державою, окремо на федеративну державу і окремо на її суб'єктів, або через неможливість розповсюдження такого договору на суб'єкта федерації без застосування спеціальних правових процедур. Це найбільш поширена міжнародна практика федеративних держав, що мінімізує бажання суб'єкта федерації самостійно укладати міжнародно-правові договори з іноземними державами. До того ж вона притаманна усім федеративним державам, зокрема тим, які визнають право суб'єктів федерації здійснювати міжнародно-правову діяльність з визначеного кола повноважень.

9. Конституційно-правовий статус членів федерації, які здебільшого не допускають посягання федерального центру на їхні повноваження навіть у разі укладання ними міжнародного договору, зумовив появу «федерального застереження» (federal reservation) і «територіального застереження» (territorial reservation) у загальних і регіональних багатосторонніх міжнародних договорах. «Федеральне застереження» за своєю природою є юридичним компромісом між федеральною владою та членами федерацій, що з погляду міжнародного права визнається правомірним і свідчить про залежність міжнародної правосуб'єктності федеративної держави від розподілу повноважень всередині неї. Концепція «федерального застереження» включає: юридичну констатацію особливої природи федеративної держави як договірного суб'єкта міжнародного права, що домовляється зі своїми складовими частинами про розмежування внутрішньої та міжнародної сфер діяльності; юридичне визнання існування розподілу повноважень між федеральним центром і членами федерації та права федеративної

держави посилятися на цю обставину; допустимість так званої «територіальної ділимості» договірних зобов'язань федеративної держави. Концепція «федерального застереження» спонукає федеративну державу до співпраці зі своїми членами з метою виконання своїх договірних міжнародно-правових зобов'язань.

10. Природа міждержавного союзу, яким є Європейський Союз, створює всередині нього систему специфічних відносин, що можуть бути пов'язані із залученням федеративними державами – членами ЄС своїх членів федерації до єдиної системи управління ЄС у межах децентралізації, що надало таким суб'єктам федерації можливість брати участь у прийнятті рішень Союзу в межах своїх повноважень. На нашу думку, ототожнювати такі внутрішньосоюзні відносини з відносинами у загальному міжнародному праві було б некоректно. До того ж навіть у рамках ЄС ставлення до визнання міжнародної правосуб'єктності членів федерації є доволі стриманим.

11. Міжнародній практиці України, здебільше першої половини 1990-х років, відомі приклади укладання міжнародних договорів із суб'єктами іноземних федеративних держав, що було наслідком пострадянського етапу зовнішньої політики держави. Такі міжнародно-правові договори укладалися у сфері повноважень окремих центральних органів виконавчої влади, рідше – у сфері повноважень Кабінету Міністрів України, та за процедурами звичаєвого права міжнародних договорів.

Регіональні органи самоврядування Української держави також укладали і продовжують укладати угоди із суб'єктами федерацій, однак такі угоди не можуть вважатися актами міжнародного публічного права. Отже, вони не можуть створювати правових наслідків у розумінні статті 9 Конституції України, статті 19 Закону України «Про міжнародні договори України» і статті 1 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р.

12. Очевидно, що суб'єкти федеративних держав жодним чином не можуть підпадати під поняття «держава», як воно розуміється у статті 1 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р., тому суб'єкти федерацій не можуть укладати міжнародні договори на підставі зазначеної Конвенції. Отже, укладання міжнародних договорів між суб'єктами федерацій та іншими суб'єктами міжнародного права (зокрема державами) має відбуватися на підставі звичаєвих норм права міжнародних договорів.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні результати дисертації:

1. Безщасна Т. О. Складні держави як суб'єкти міжнародних правовідносин. *Проблеми законності*. 2014. Вип. 127. С. 175–181.
2. Безщасна Т. О. Становлення правосуб'єктності суб'єктів Російської Федерації. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2015. № 29. С. 191–201.
3. Чернобаева Т. А. Полномочия субъектов федерации Индии в международно-правовых отношениях. *Legea si Viata*. № 5/3. 2016. С. 91–94.
4. Чернобаева Т. О. Основні сучасні міжнародно-правові концепції міжнародно-правової суб'єктності членів федерації. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. № 13. 2017. С. 192–203.
5. Чернобаева Т. О. Договірні-правові відносини України з суб'єктами іноземних федеративних держав. *Правова держава*. № 28. 2017. С. 127–133.

Наукові публікації, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Безщасна Т. О. Міжнародна правосуб'єктність суб'єктів федерації. *Державний суверенітет і народний суверенітет в сучасних умовах: VII Тодиківські читання: зб. тез наук. доп. і повідомл. міжнар. наук. конф. молодих учених, аспірантів і студентів (26–27 верес. 2014 р.) / НЮУ ім. Я. Мудрого. Харків: Права людини, 2014. С. 78–79.*
2. Чернобаева Т. О. «Федеральне застереження» та його особливості в практиці укладання міжнародних договорів неунітарними державами. *Політика в сфері боротьби зі злочинністю. Становлення та перспективи розвитку державної системи захисту критичної інфраструктури в Україні. Кримінологічна оцінка ризиків і загроз: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (26–28 квітня 2018 р.)*. Івано-Франківськ, 2018. С. 81–83.

АНОТАЦІЯ

Чернобаева Т. О. Міжнародна правосуб'єктність суб'єктів федерації. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.11 «Міжнародне право». – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України, Харків, 2020.

Представлена робота присвячена комплексному дослідженню сучасних концепцій і доктрин міжнародного права щодо міжнародної правосуб'єктності суб'єктів федерації та становлення сучасної ідеї федералізму.

Досліджено міжнародно-правові і конституційно-правові підстави міжнародної правосуб'єктності членів федерації, а також форми і види її реалізації членами федерацій у міжнародно-правових відносинах, зокрема в договірно-правових відносинах України із суб'єктами іноземних федеративних держав.

У дисертації розглянуто походження, зміст і практику застосування у міжнародних договорах так званого «федерального застереження».

Ключові слова: суб'єкт міжнародного права, суб'єкт федерації, міжнародна правосуб'єктність суб'єктів федерації, державний суверенітет, міжнародні договори, федеративна держава, федералізм, федеральне застереження.

АННОТАЦИЯ

Чернобасва Т. А. Международная правосубъектность субъектов федерации. – Квалификационная научная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.11 «Международное право». – Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, Министерство образования и науки Украины, Харьков, 2020.

Представленная работа посвящена комплексному исследованию современных концепций и доктрин международного права относительно международной правосубъектности субъектов федерации и становления современной идеи федерализма.

Исследованы международно-правовые и конституционно-правовые основания международной правосубъектности членов федерации, а также формы и виды ее реализации членами федераций в международно-правовых отношениях, в том числе в договорно-правовых отношениях Украины с субъектами иностранных федеративных государств.

В диссертации рассмотрены происхождение, содержание и практика применения в международных договорах так называемой «федеральной оговорки».

Ключевые слова: субъект международного права, субъект федерации, международная правосубъектность субъектов федерации, государственный суверенитет, международные договоры, федеративное государство, федерализм, федеральная оговорка.

SUMMARY

Chernobaieva T. O. International legal personality of the federal subjects. – Qualifying scientific work preserving manuscript rights.

A thesis for Scientific Degree of Candidate of Legal Sciences (Law) in speciality 12.00.11 «International Law». – Yaroslav Mudryi National Law University of the Ministry of Education and Science of Ukraine. Kharkiv, 2020.

The thesis is devoted to the complex research of modern concepts and doctrines of international law concerning the international legal personality of the federal subjects, international legal and constitutional legal bases of their international legal personality, as well as the forms and types of its implementation by the federal subjects in international legal relations, in particular in the legal relations of Ukraine with subjects of foreign federal states.

The first chapter of the thesis deals with the formation of the modern idea of federalism. The paper describes the modern international legal concepts of international legal personality of the federal subjects. In particular, the contents of the concepts of substantiation of international legal personality of the federal subjects were investigated: the concepts of «blurring», the concept of a complex state, the concept of «black box», the concept of unity of international private and public law, the concept of «actual participation», the concept of custom, as well as the concepts of denial of the international legal personality of the federal subjects: the concepts of «non-state», «insecurity», «constitutional restrictions». It is concluded that there is no general legal basis for the acquisition of international legal personality of the federal subjects.

The second chapter of the thesis is devoted to the study of the implementation of international legal personality by the federal subjects. It is considered that there are two possibilities of federation to realize contractual personality – directly and indirectly. The international legal characterization of the key features of the «federal reservation» and the legal consequences of its application in terms of the international legal personality of a non-unitary state are also presented in the thesis hereof.

A separate section of the study is devoted to the international practice of Ukraine (mostly in the 1990s) on conclusion of international agreements with the foreign federal subjects.

Keywords: subject of international law, federal subjects, international legal personality of the federal subjects, state sovereignty, international treaties, federal state, federalism, federal reservation.

Відповідальний за випуск
к.ю.н., доцент, завідувач кафедри В. М. Стешенко

Підписано до друку 15.06.2020 р. Формат 60x90/16
Папір офсетний. Віддруковано на різнографі.
Умовн. друк. арк. 0,7. Облік. вид. арк. 0,9.
Тираж 100 прим. Зам. № 789.

Друкарня
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77.